

Борис ПОГРІЩУК, Галина ПОГРІЩУК

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано теоретико-методологічні та практичні аспекти організації агропромислового розвитку в Україні, визначено роль кластеризації в ньому, а також виділено основні завдання та обмежуючі фактори створення та діяльності кластерів в аграрному секторі економіки.

Розвиток аграрного сектору економіки та послідовність його проходження в системному вимірі потребує вжиття певних організаційних заходів з метою забезпечення необхідного спрямування. Одним з таких організаційно-економічних заходів в напрямі підвищення ефективності діяльності підприємств, установ та організацій у межах регіону або галузі виступає кластеризація.

Метою аграрних перетворень на довгострокову перспективу визначено формування високоефективної моделі аграрної економіки, яка б відповідала рівню економічно розвинутих країн, забезпечувала продовольчу і відповідно національну безпеку України, насичення продовольчого ринку товарами за доступними цінами для усіх верств населення, а промисловість – сировиною. Продукція, що виробляється у сільському господарстві, має бути конкуренто-спроможною на внутрішньому і зовнішньому ринках збуту. Тільки за таких умов аграрний сектор може забезпечити гідний рівень життя населення України [1, с. 244].

Питанням розробки організаційних засад ефективного розвитку аграрного сектору економіки України присвячені роботи багатьох науковців, серед яких визначне місце посідають праці: В. І. Богачова, І. С. Борисової, О. Ю. Єрмакова, М. І. Кісіля, М. Ю. Коденської, М. Ф. Кропивка, І. І. Лукінова, М. Г. Лобаса, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, Н. М. Сіренко, В. Г. Ткаченка, О. В. Ульяновенко, І. І. Червена, В. С. Шибаніна та ін. Нині особливої актуальності набуває проблема пошуку та розробки механізмів раціоналізації організаційно-управлінських заходів, спрямованих на раціоналізацію агропромислового розвитку в контексті глобалізаційних змін.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення питання кластеризації аграрного сектору.

Метою наукової статті є обґрунтування теоретико-методологічних та практичних аспектів застосування кластерного підходу в аграрному секторі економіки та організаційно-економічних заходів і завдань зі створення й діяльності кластерних утворень.

В умовах прискорення глобалізаційних процесів все більшого значення набувають питання побудови господарських відносин на якісно нових засадах. Дієвим інструментом реалізації масштабних фінансово-промислових проектів підприємств в умовах ринкової конкуренції можуть стати господарські товариства, об'єднані в групи за галузевим, територіальним чи іншим принципом – кластери. Ефективність кластерів забезпечується за рахунок використання географічної концентрації взаємопов'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості і наукових центрів. До-

свід створення кластерів переконує в перспективності такого підходу розвитку економіки [2]. Наразі потребує вирішення питання щодо виокремлення та подальшого удосконалення факторів управлінського, організаційного та технологічного спрямування з метою покращення результативності господарської діяльності шляхом налагодження виробництва конкурентоздатної продукції.

Сільське господарство України є важливою складовою національної економіки, і суспільство надзвичайно чутливе щодо ситуації в ньому, продукція агропромислового комплексу становить п'яту частину у внутрішньому валовому продукті, а в структурі загальної торгівлі має велику частку. Однак потенційні можливості вітчизняного аграрного сектору значно більші [1, с. 242].

Кластер – це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, у числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку [3, с. 6]. Пріоритетний розвиток аграрного сектору як важливої складової національної економіки можливий за умови його забезпечення матеріально-технічними і фінансовими ресурсами. Вирішення цієї проблеми можливе через створення та діяльність кластерів, оскільки таким чином активізується механізм повноцінного інвестування за рахунок власних ресурсів та створюються умови для надходження зовнішніх інвестиційних ресурсів.

Аграрний кластер є системою, що функціонує на основі співпраці групи географічно сусідніх сільськогосподарських товаровиробників, поєднує різні форми господарювання, виробників засобів виробництва, переробних підприємств, які діють на основі конкуренції і кооперації між собою та підтримують інноваційний розвиток шляхом об'єднаних зусиль організації. Така система спрямована на створення конкурентоспроможної продукції. Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає формуванням на певній території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості. Виникнення кластерів, як правило, ініціюється самими підприємствами з огляду на такі вигоди від співпраці, як краща ефективність, здобуття нових знань, кооперування тощо.

Як зазначає О. В. Ульяновченко: «Процес кластеризації регіональних АПК доцільно проводити поступово шляхом прийняття науково обґрунтованих середньострокових регіональних програм розвитку кооперативних, інтегративних і кластерних об'єднань» [4].

До основних завдань щодо створення кластерних об'єднань в агропромисловому комплексі належать:

- підвищення конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок впровадження інноваційних технологій;
- зниження рівня виробничих витрат і підвищення якості виробничої продукції за рахунок ефекту синергії;
- уніфікований підхід до керування якістю, логістики, інжинірингу, інформаційних технологій;
- створення нових робочих місць та забезпечення постійної зайнятості в умовах реформування економіки;

- спільне лобювання інтересів учасників кластера в органах державної влади;
- забезпечення якомога повнішого виробничого циклу;
- доступ до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж;
- створення дієвої системи доступу та обміну інформацією щодо попиту та пропозиції на ринку.

Особливістю кластерної організації виробництва є те, що основна частина прибутку від реалізації продукції розподілена між учасниками кластера відповідно до частки витрат у кінцевому продукті. Це дає змогу пом'якшувати негативний вплив диспаритету в агропромисловому комплексі.

Глобалізація сучасної економіки робить другорядним традиційний її поділ на сектори та галузі. Основним організаційним підходом стає кластерна організація розвитку.

Кластерний підхід повністю змінює принципи реалізації державної агропромислової політики. Конкурентоздатність агропромислового комплексу на сучасному етапі є невисокою через те, що держава не запроваджує політику кластерної структуризації економічних відносин. Традиційні моделі розвитку на основі використання інвестицій та факторів сільськогосподарського виробництва є мало результативними. Реалізація кластерно-конкурентної та інноваційної моделі розвитку агропромислового виробництва принципово змінила би ситуацію в цій сфері.

Для вирішення проблеми щодо створення кластерів необхідно вжити комплекс заходів щодо [2]:

- 1) внесення змін до законодавства щодо визначення поняття «кластер»;
- 2) проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників та заінтересованих осіб щодо роз'яснення конкурентних переваг кластерів в умовах перехідної та ринкової економіки;
- 3) сприяння реалізації проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера;
- 4) сприяння підвищенню ефективності системи підготовки кадрів професійного та безперервного навчання.
- 5) використання (створення) промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів;
- 6) зниження адміністративних бар'єрів.

Для подальшого ефективного розвитку економіки України на кластерній основі, зокрема сільського господарства, необхідно забезпечити належну підтримку з боку держави. Передусім потрібно вдосконалити нормативно-правову базу для регулювання діяльності кластерів. Саме на загальнодержавному рівні необхідно створювати відповідні програми розвитку та підтримки кластерних утворень в аграрній сфері, розробити дієвий механізм співпраці наукового сектору з виробничим, що дасть змогу підвищити рівень конкурентоспроможності галузі.

Виокремлюють такі основні обмежуючі фактори в розвитку аграрних кластерів в Україні, як: недосконалість законодавчої бази; слабкість діючих аграрних кластерів у зв'язку з низьким рівнем конкуренції на ринку; неналежна організація співпраці освіти, науки та аграрного виробництва; неготовність та небажання багатьох підприємницьких структур до обміну інформацією та відсутність єдиної інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери. Крім того, не сприяє кластеризації АПК брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, оскільки в Україні тривалий час існує проблема неврегульованості законодавчої сфери, що зумовлює ризик втрати коштів іноземних інвесторів.

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має бути відображеним в аграрній політиці як довгострокове

програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складових соціально-побутового й культурного обслуговування мешканців сільських територій, аграрної науки та освіти органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління, спрямування їх складених коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. Такого рівня взаємодії в рамках існуючої системи та застосовуваних технологій управління аграрним сектором «зверху – донизу» досягти неможливо. Необхідно перебудувати систему державного й громадського управління агропромисловим виробництвом і соціальною сферою села на засадах децентралізації та розвитку самоврядування [5, с. 48].

Значно ускладнює реалізацію єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг процес поглиблення дисбалансу в економічно-соціальному розвитку на регіональному та місцевому рівнях, що не дозволяє повною мірою використовувати наявний потенціал міжрегіонального співробітництва й ускладнює вирішення екологічних проблем.

У сучасних умовах визначальною стосовно особливої ролі сільськогосподарського виробництва в економіці країни та суспільному бутті стає не стільки його частка у формуванні ВВП, а соціальна значимість галузі в забезпеченні життєдіяльності населення, передусім сільського [6, с. 9]. Тому в стратегічному баченні місію й цілі агропромислового виробництва доцільно визначати не тільки в плані продовольчої безпеки країни, а насамперед як економічної першооснови сільського розвитку. Досягненню цих взаємозв'язаних стратегічних цілей і мають бути підпорядковані заходи щодо формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва. Доцільність кластерної організації агропромислового виробництва зумовлена потребою створення цілеспрямованої системи на якісний результат кінцевої продукції, з еквівалентним розподілом прибутку між учасниками кластера.

Відтак формування територіально-виробничих кластерів в АПК необхідно проводити на основі спеціалізації товаровиробників та концентрації галузей агропромислового виробництва з метою ефективного використання природно-географічних та економіко-просторових переваг сільських територій з подальшою розбудовою на такому економічному підґрунті кластерних організацій соціально спрямованого типу для підвищення іміджу села та формування належних соціально-економічних умов для сільського населення.

Формування ефективної інтегрованої системи товаровиробників в АПК можливе на основі кластерного підходу, сутністю якого є створення дієвої схеми взаємодії підприємств відповідної спеціалізації, які об'єднані одним технологічним процесом, а кінцевий продукт є спільним досягненням діяльності всіх учасників об'єднання. Проблеми оптимізації розміщення галузей та регіональної спеціалізації стають актуальними в періоди значних економічних перетворень, оскільки кластер є агломерацією провідних підприємств, постачальників комплектуючих, послуг і матеріалів, а також пов'язаних з цією галуззю структур, що забезпечують ресурсами, необхідними для розвитку.

Вагомим аргументом на користь розвитку кластерної організації в аграрному секторі, що може суттєво змінити роль і місце його в загальній структурі національного господарства, є його постійна потреба в державній підтримці.

Так, економічно розвинені країни застосовують політику міжгалузевого перерозподілу ВВП на користь агросфери. Незважаючи на високу затратність сільського господарства для державного бюджету, існують вагомні аргументи на його підтримку і розвиток, а саме:

- гарантування необхідної кількості продовольства, оскільки продовольча безпека є невід'ємною частиною економічної безпеки держави;
- важливе місце сільського господарства в системі народно-господарських зв'язків, яке забезпечує завантаження ресурсопоставляючих, переробних галузей, транспорту й торгівлі;
- зберігання робочих місць, економія з виплати допомоги безробітним;
- захист суспільства від соціальних конфліктів;
- запобігання міграції сільського населення до міст, збереження й захист традицій сільського способу життя тощо [7, с. 295].

Розвинені країни, маючи можливість надавати значні фінансові ресурси для вирішення проблем в аграрному секторі, все ж таки досить часто опинялись перед складністю їх вирішення щодо перевиробництва продовольства та зменшення доходів фермерів. Тобто періодичне загострення вищеназваних проблем змушувало знаходити інші шляхи для їх подолання. Крім того, існував постійний тиск з боку країн-експортерів, які виступали за більш сприятливі умови доступу на ринки інших країн.

Для реалізації кластерної моделі розвитку необхідно забезпечити певні умови: збалансування економічних інтересів учасників кластера, формування інформаційного середовища, наявність інвестиційно-інноваційного забезпечення, консультативної підтримки, розвиток вертикальної та горизонтальної інтеграції.

При створенні кластерного об'єднання економічні інтереси забезпечують основні умови підприємницької чи загальної структури, що обов'язково базується на наявності зацікавлених учасників кластерних об'єднань і отримання ними економічної вигоди.

Деякі автори вважають, що без реального наповнення кластерна ідея може стати черговим імітаційним прикриттям гальмування ринкових перетворень на шляху інноваційного розвитку АПК [8, с. 6].

Так, згідно з проведеними дослідженнями, на сучасному етапі розвитку кластерний підхід необхідно використовувати з метою визначення співпраці об'єднань суб'єктів господарювання, рамки якої не обмежуються організаційно-правовими формами, що передбачені нормами чинного законодавства, програмно-цільовим механізмом стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів розвитку АПК, прогнозно-аналітичним механізмом державного і корпоративного регулювання ефективного функціонування та розвитку великотоварних інтегрованих структур за принципами управління по «граничних умовах» і «точках зростання»; координаційним механізмом управління інтегрованих науково-виробничих агробізнес-формувань.

Необхідно цілеспрямовано формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та концентрації галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання природних і просторових переваг сільської території і на цій економічній базі розбудовувати соціально-економічні кластери для створення належних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого іміджу села.

Суб'єкти аграрного сектору економіки як соціально-економічні системи є динамічно-змінними об'єктами, а не статично-стабільними, а тому важливим у процесі управління ними є упереджувальне забезпечення збалансованого розвитку і саморозвитку. Особливо така вимога актуальна щодо управління організаціями в сучасних умовах інтенсивного розвитку глобальних інтеграційних процесів. Кожна одиниця зміни динамічного розвитку останніх ускладнює організацію і менеджмент як систему цілісність на 1,5–2 порядки [9, с. 215]. Це обумовлено консервативністю системи менеджменту щодо здійснення змін в організаційних формуваннях, що є ре-

зультатом дії психологічних факторів та неготовності управлінського апарату працювати в нових умовах конкурентного ринкового середовища, яке швидко змінюється.

При формуванні кластерних утворень агропромислового типу до уваги треба брати передусім їхні основні ознаки. Таким чином, розробка структури і механізму взаємодії між учасниками кластера має бути спрямована на створення ефективної системи з виробництва конкурентоздатної продукції та розбудовуватись на основі чітко сформованої методології такої організації, оскільки раціональний проект будь-якої організації – це розробка її виробничої й управлінської структур, які залежать від сукупності організаційно-економічних факторів та відіграють суттєву роль при її створенні. Застосування кластерної моделі розвитку аграрної сфери зумовлено й потребою в оновленні форм і методів управління соціально-економічними системами та зорієнтоване на комплексне використання науково-технічного і соціально-економічного потенціалу територій.

Важливою умовою створення агропромислових кластерів виступає високий рівень спеціалізації і концентрації основних галузей агропромислового виробництва, що передбачає оптимальне використання природно-економічних факторів та є основою для формування економічної бази побудови кластерних об'єднань. Саме кластерний підхід дає змогу реалізувати спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на освоєння інновацій, підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, державних, науково-дослідних установ і кредитних структур. Тому подальші наукові розробки в напрямку кластеризації аграрного сектора економіки мають стосуватись вирішення проблеми щодо узгодженості дій учасників агропромислового виробництва й пошуку домінантно-спрямовуючих важелів забезпечення конкурентних умов виробництва.

Література

1. *Економічні проблеми ХХ століття: міжнародний та український виміри* / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 595 с.
2. *Концепція створення кластерів в Україні від 29.08.2008 р.* Міністерство економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/control/uk/>.
3. Кропивко М. Ф. *Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва* / М. Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. – 2010. – № 11. – С. 3–13.
4. Ульяновченко О. В. *Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на кластерних засадах* // *Вісник аграрної науки*. – 2010. – № 10 – С. 56–59.
5. Борисова І. С. *Організація агропромислової кластеризації виробництв і територій* / І. С. Борисова // *Полтавська аграрна академія*. – 2011. – № 2. – С. 45–52.
6. Саблук П. Т. *Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки* / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. – 2010. – №1 – С. 3–12.
7. *Виклики і шляхи агропромислового розвитку* / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
8. Зубець М. В. *Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК* / М. В. Зубець, С. А. Володін // *Вісник аграрної науки*. – 2009. – №11 – С. 5–8.
9. Сіренко Н. М. *Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: [монографія]*. / Сіренко Н. М. – Миколаїв, 2010. – 416 с.